

Vývoj islandštiny a faerštiny

Pavel Vondříčka <Pavel.Vondricka@ff.cuni.cz>

podzim 2013

Staroseverský text

Land þat, es kallat es Grœnland, fannsk ok byggðisk af Íslandi. Eiríkr enn rauði hét maðr breiðfirzkr, es fór út heðan þangat ok nam þar land, es síðan es kallaðr Eiríksfjorðr. Hann gaf nafn landinu ok kallaði Grœnland ok kvað menn þat mundu fýsa þangat farar, at landit ætti nafn gótt. Þeir fundu þar manna vistir bæði austr ok vestr á landi ok keiplabrot ok steinsmíði þat, es af því má skilja, at þar hafði þess konar þjóð farit, es Vínland hefir byggt ok Grœnlendingar kalla Skrælinga. En þat vas, es hann tók byggva landit, fjórtán vetrum eða fimmtán fyrr en kristni kvæmi hér á Ísland, at því es sá talði fyrir Þorkeli Gellissyni á Grœnlandi, es sjalfr fylgði Eiríki enum rauða út.

„Moderní“ islandština

Land það, er kallað er Grænland, fannst og byggðist af Íslandi. Eiríkur hinn rauði hét maður breiðfirskur, er fór út héðan þangað og nam þar land, er síðan er kallaður Eiríksfjörður. Hann gaf nafn landinu og kallaði Grænland og kvað menn það mundu fýsa þangað farar, að landið ætti nafn gott. Þeir fundu þar manna vistir bæði austur og vestur á landi og keiplabrot og steinsmíði það, er af því má skilja, að þar hafði þess konar þjóð farið, er Vínland hefur byggt og Grænlendingar kalla Skrælingja. En það var, er hann tók byggja landið, fjórtán vetrum eða fimmtán fyrr en kristni kæmi hér á Ísland, að því er sá taldi fyrir Þorkeli Gellissyni á Grænlandi, er sjálfur fylgdi Eiríki hinum rauða út.

Ostrovní vs. kontinentální

Dříve východní vs. západní; pak severní vs. jižní (dánština). Dnes je na místě mluvit spíše o rozdílu „ostrovních“ vs. „kontinentálních“ (pro ostrovany „skandinávština“).

- **výslovnost** – největší změny (větší než NO, SE)
- **ortografie** – velmi konzervativní, historická / etymologická
- **morfologie** – téměř plně zachována (FO méně než IS)
- **syntax** – relativně mírné změny, tendence k analytickému vyjadřování (FO výrazněji)
- **lexikon** – silný konzervativismus a purismus (zvláště IS)

Písenná svědectví

- většinou jen nepřímá (až na tzv. „gramatická pojednání“)
- chyby/nepravidelnosti v rukopisech:
 - pův. odlišné hlásky/skupiny se začínou psát stejně (např. 1332-40: „orny“ pro Oddný, „suæirn“ pro Sveinn)
 - „hyperkorektnost“ – písař se drží za každou cenu pravopisu, který už nekorresponduje s (jeho!) výslovností / jaz. zkušeností
 - nekonsekventnost – pravopis kolísá i v rámci jednoho textu (písaře)
 - změny mezi předlohou a opisem, příp. různými opisy téže předlohy
 - opravy v textu, nejasné (pozměněné?) znaky
- poezie (obzvláště skaldská)
- přejímky mezi jazyky, atd. (?)

Problémy pravopisu v rukopisech

- ve středověku žádný jednotný pravopis / kodifikace (až dnes filologická „norma“ pro staroseverštinu!)
- neznáme datum vzniku ani autory rukopisů; nevíme, co bylo předlohou
- máme jen zlomek rukopisů, často jen opisy opisů, občas různé opisy/verze téhož textu (v neznámých vztazích)
- rukopisy jsou často neúplné nebo poškozené
- pravopis často nereflektuje výslovnost (nosové samohl. vůbec, dlouhé jen výjimečně atd.); je konzervativní
- úsporné psaní - šetření / zkratky (i víceznačné)
- příliš mnoho faktorů – často příliš mnoho možných příčin jednoho jevu

Co vše mělo vliv na pravopis?

- pravopis předlohy
- pravopisná konvence písařské školy (kláštera)
- pravopisná konvence místa (a času) zápisu/opisu (pokud se lišilo od školy)
- možný předčítatel a jeho výslovnost?
- rodný dialekt (výslovnost) písaře
- nepochopení (jazyka) předlohy => reinterpretace písařem
- náhodné chyby, únava, zkažený zrak atd.

(vynásob počtem opisů!)

Islandština

- téměř nepřetržitá literární tradice od středověku až dodnes
- překlad Bible 1584; liturgie v isl.
- vyuč. jazyk ve školách
- administrativa a soudnictví v isl. (povětšinou)

Faerština

- spisovný jazyk neexistuje do 19. st.; první knihy ke konci 19. st.
- liturgie v dánštině; úplný překlad Bible až 1961
- ve škole dánština (<20.st.)
- dánština v adm. a soudnictví (do 20. st.)

Faerština jako spisovný jazyk

- několik rukopisů (údajně?) dokládajících faerská jaz. specifika; *Seyðabrævið* – zvl. faer. dodatek k nor. zákonům (faer. písař; asi 1310)
- do 19. st. faer. nahlížena jako (obskurní?) dialekt dánštiny
- 18./19. stol. – zápis faer. balad (prov. fonetický pravopis) => první publikace ve „faerštině“ + překlad Matoušova evangelia (neujal se)
- pravopis se ustaluje kolem pol. 19. st. – Venceslaus Ulricus Hammershaimb: sjednocení odlišných dialektů historickou ortografií blízkou islandštině (návrh Dánů, resp. Jóna Sigurðssona) – noviny
- od poč. 20. st. faerština vyučována => vznik a rozvoj faer. literatury
- od pol. 20. st. i v liturgii a administrativě => pronikání do všech oblastí, rozvoj dříve omezené slovní zásoby
- 1957 – rozhlas; 1985 – televize (valná část programu dodnes z dán. TV)

Výslovnost: největší změny (více než NO/SE)

- diftongizace (ve Faerštině ještě dál: včetně *i*, *ú* a sekundárně prodlouženého *a*) [vedle zachování starých diftongů]
- odokrouhlení *y/ý* (splynuly s *i/i*)
- preaspirace plosív (v isl. výraznější, nahrazuje délku)
- palatalizace: ve faer. úplná (š, č, dž); isl. mezi DK a NO/SE
- dissimilace dlouhých sonor (ll, nn, rn, rl)
- neznělé sonory (r, l, m, n)
- hv- > [kv-]
- FAE: úplné zmizení frikativ *g* a *ð* ve výslovnosti
- FAE: vkládání polosamohl. a „ostření“ (Verschärfung)

Morfologie: nejmenší změny

- zachování gramatického systému jmenných pádů; silné a slabé skloňování
- ISL: zachování slovesné konjugace v čísle i osobě; indikativ i konjunktiv; místy analogické změny
- FAE: zredukování konjugace, ale stále rozlišení některých osob v přítomku; v minulosti jen sg. vs pl.; zmizel konjunktiv
- FAE: prakticky zmizel genitiv – nahrazen analyt. konstrukcemi s předložkou a novým suffixem *-sa*
- značné vyrovnávání skrze analogii – narůstající homonymie tvarů (hlavně fae.: např. Nom. vs Akk.)

Syntax: drobné změny směrem k analyt. vyjadřování

- vznik expletivních konstrukcí s formálním podmětem
- vznik analytických konstrukcí s pomocnými slovesy (gramatikalizace)
- jen velmi mírný posun k pevnějšímu slovosledu
- tendence k redukci nenominativních podmětů u sloves (fae. opět výrazněji)
- FAE: vznik neurčitého členu a dvojí negace (jako NO/SE)

Lexikon: konzervativismus

- purismus (ale ve faer. už příliš vzdálený realitě.)
- oživování starých slov, skládání novotvarů ze starých kořenů (i odvozování)
- podomáctění importovaných slangových výrazů (ISL: næs, ó mæ god!, Dísis!, gemsí,...)



Staroseverský text

Maðr er nefndr Grímr kamban; hann byggði fyrstr manna Færeyjar. En á dögum Haralds hins hárfagra flýðu fyrir hans ofríki fjöldi manna; settusk sumir í Færeyjum ok byggðu þar, en sumir leituðu til annarra eyðilanda. Auðr hin djúpauðga fór til Íslands ok kom við Færeyjar og gipti þar Ólofu dóttur Þorsteins rauðs, ok er þaðan kominn hinn mesti kynþáttur Færeyinga, er þeir kalla Götuskeggja, er byggðu í Austrey.

„Moderní“ faerština

Maður er nevndur Grímur Kamban; hann var fyrsti maður, ið setti búgv í Føroyum. Á dögum Haralds Hárfagra flýddi stór mannfjöld undan harðræði hansara; summir settust í Føroyum og bygdu har, men summir leitaðu í onnur óbygd lond.

Eyð hin Djúphugaða fór til Íslands og bar við í Føroyum; har gifti hon burtur Óluvu, dóttur Þorsteins Reyða. Haðan er komin hin mætasta ættin í Føroyum, sum tey kalla Götuskeggjar, ið settust í Eysturoy.

PROLOGUR

Bálið spældi móti tí hálvaskýmda himmalinum. Logarnir sleptu heita upprunanum og livdu eina stokkuta stund sítt egna lív. Náttarlótið kom við millumbilum spakuliga strúkandi og við tí vaks og minkaði neistarokið úr eldinum, snaraði sær á og hvarv upp í loftið. Sangurin var tagnaður eina løtu, og tað mesta fólkið stóð og stardi inn í eldin.

Hon var farin at finna sær okkurt at seta seg aftanfyri. Nú hevði hon hildið sær so leingi, at tað mátti vera hennara tørn. Hon sløðraði eitt sindur og segði við seg sjálva, at hon mátti ansa sær, skuldi hon fáa nakað burtur úr náttini. Og nógv ætlaði hon at fáa burturúr. Meira enn nakar av hesum óvitandi, sum nú aftur vóru farin at sjangra úr Føroya Fólks, megnaðu at droyma um. Men hon mátti ansa sær og vera nøkulunda klár í høvdinum.

(Jógvan Isaksen: Blíð er summarnátt á Føroyalandi)